

Elméletek a régi európai víznevekről*

PÓCZOS RITA

1. Írásomban KISS LAJOS etimológiai vizsgálatainak egyik jellegzetes területéhez, a Kárpát-medence legrégebbi víznévrétegének kialakulásához igyekszem hozzászólni úgy, hogy az idevágó nemzetközi kutatások történetét ismer-tetem.

Már a magyar nyelvtörténet legrégebbi írott forrásai, Szent István kori okle-veleink is rögzítettek olyan névformákat, amelyek széles körben ismert, nagy fo-lyót jelölnek, és amelyeknek a története a szlávtság Kárpát-medencei megtelepe-dését megelőző korokba vezethető vissza. A Pécsi püspökség alapítólevelében ilyen a *Száva* és a *Duna*, a Veszprémi püspökség adománylevelében szintén a *Duna* és a *Marcalfő* előtagjaként szereplő *Marcal*, a Veszprémvölgyi monostor alapítólevelében ismét csak a *Duna*, míg a Pannonhalmi monostor kiváltságleve-lében szereplő *Vág* ugyan települést jelöl, de ez minden bizonnyal a közelében folyó *Vág*-ról kaphatta a nevét. A korai okleveleinkben említett vízfolyások leg-inkább a birtoktestek határainak kijelölésében játszottak fontos szerepet, többük-nek viszont már az ókor óta adatolható a neve, mutatva, hogy ezek a vizek a kez-detektől nagy jelentőségűek voltak az európai népek életében.

Ennek a víznévrétegnek számos speciális kérdésével foglalkozott már a ma-gyar névtudomány: újabban például azzal, hogy ezek a víznevek jellemzően latin (vagy latinositott) formában szerepelnek az oklevelekben (HOFFMANN 2004: 15–18), azzal továbbá, hogy milyen forrásértékük lehet a népességtörténeti ku-tatásokban (KNIEZSA 1948, KISS 1996b: 104, HOFFMANN 2007: 103–104), va-lamint azzal, hogy milyen jellegzetes jelentéstani és névszociológiai kérdéseket vet fel az a körülmény, hogy a nagyvizek több nevet is viselhetnek (GYÖRFFY 2011: 40–42). A legtöbb kutatás persze e nevek eredetének a vizsgálatához kap-csolódik.

* A 2016. június 2-án, a Kiss Lajos-díj átadó ünnepségén, Debrecenben elhangzott előadás szerkesztett változata. A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

A következőkben a fent említettekhez hasonló ősi eredetű víznevek megfejtésének egy elméleti kérdését mutatom be: azt a több mint fél évszázada élénk viták középpontjában álló elképzelést, hogy ezek az egész Európában fellelhető víznevek egy ősrégi rendszer maradványai.

2. Azoknak a vízneveknek a magyarázata, amelyek sem mai nyelvekből, sem pedig korábbi, nyelvtörténetileg jól adatolt vagy még korábbi időkre vonatkozóan viszonylag jól kikövetkeztethető nyelvekből, nyelvcsaládokból nem fejthetők meg, az európai névkutatásban általában hasonló utat járt be: a kezdeti naív névfejtések után előbb a kelta, majd az illír (esetleg északillír) víznévi származtatások váltak dominánssá.

Ez jellemezte például a legrégebbi német (pregermán) víznévregteg vizsgálatát: a 20. század első évtizedeiben — JÜRGEN UDOLPH szavával élve — „keltamánia” uralkodott, vagyis olyan etimológiai irányzat, amely szinte minden addig ismeretlen eredetű víznevet a kelta nyelvből igyekezett megmagyarázni. Ennek az irányzatnak a legfőbb képviselői: Johann Kaspar Zeuß, Julius Pokorny, Karl Müllenhoff és Richard Pittioni voltak. A „keltamániát” a következő évtizedekben — ismét csak JÜRGEN UDOLPH szavával — az „illírmánia” váltja, ehhez az irányhoz csatlakozik a már említett POKORNY, illetve HANS KRAHE is, aki viszont később, 1964-ben visszavonja az illír magyarázatait.

Ugyanezt a tendenciát tapasztaljuk a lengyel víznévrendszer preszláv előzményeivel kapcsolatban: a 20. század elején az akkori lengyel területek legnagyobb folyóinak neveit a keltából származtatta például SAHMATOV (1912), pár évtizeddel később viszont itt is inkább az illír, illetve északillír magyarázat volt elfogadott (pl. VASMER 1929/1971). Hogy a korszak víznévkatatói mennyire sötétben tapogatóztak a legkorábbi (német terminussal: *voreinzelsprachlich*, azaz az önálló nyelvek kialakulását megelőző) névréteggel kapcsolatban, nagyon jól mutatja például POKORNY állásfoglalása, aki minden olyan hely- és víznevet illír névadói tevékenységhez köt, amelyek nyilvánvalóan indoeurópai eredetűek, de sem a germánból, sem a szlávból, sem pedig a keltából nem magyarázhatók: szerinte ilyenek például lengyel területen a *Nysa, Drawa, Ina, Drwęca* (1938: 2/176).

A magyar víznévkatásban az említettekhez hasonló szintézisek ugyan nem születtek, de az egyes víznevek eredetének megfejtésére tett kísérletek feltűnő párhuzamot mutatnak a német, illetve lengyel víznévkatás történetében tapasztaltakkal.

Európa legismertebb és legősibb vízneveinek etimológiai vizsgálatában tehát a 20. század első felében jól érzékelhető bizonytalanság uralkodott. Ennek oka meglátásom szerint az, hogy a kutatók már a tudományos vizsgálatok kezdetekor megállapították: ezek a nevek nem köthetők egyetlen ma ismert nyelvhez sem, felismerték a nevekben a rekonstruált indoeurópai alapszavakat, ugyanakkor azt a kronológiai (és nyelvi) hézagot nem tudták kitölteni, amelyet

az egykori indoeurópai alapnyelv és a későbbi önálló nyelvek között tapasztaltak. Így vezethettek a próbálkozások két olyan nyelvhez (nyelvcsaládhoz), amelyeknek a létezéséről ugyan minimális, de mégis használható információval rendelkeztek: ókori feljegyzésekből mind a kelta, mind az illír nyelv(csoport) korára, földrajzi elhelyezkedésére lehetett következtetni (bár az etimológiai kísérletekben látjuk, hogy ez utóbbit az elképzeléseiknek megfelelően jócskán kiterjesztették a kutatók). Az azonban, hogy ezeknek a nyelveknek a tényleges nyelvi alkatáról meglehetősen kevés tudásunk van, egyáltalán nem szabott gátat a névkutatók fantáziájának.

A keltákat először az i. e. 5. században említik: területük a „Herkules oszlopai” (azaz a Gibraltári-szoros) és a Duna felső folyása között feküdt. Bár minden bizonnyal jelentős népcsoport lehetett az ókorban, a kelták ún. szárazföldi csoportjaitól (p-kelták) semmilyen írásos emlék nem maradt fenn. Az bizonyos, hogy a kontinentális család legjelentősebb nyelve a gall volt, amely az i. sz. 5. századig élő nyelv lehetett. A gallról van némi ismeretünk néhány glosszából, helynevekből és egy pár rövid feliratról. A kelták másik ágának, a szigeti keltának (inzuláris vagy q-kelta) több kihalt nyelve mellett van ugyan ma is élő változata (a legismertebb gael nyelvek, azaz az ír és a skót mellett ilyen a brit breton és a walesi), ezek azonban részben az őslakosok nem indoeurópai nyelvének hatására, részben pedig a későbbi erős nyugati germán hatás miatt feltételezések szerint mind struktúrájukban, mind szókincsükben jelentősen eltávolodtak az egykori kelta alapnyelvtől. Az ír nyelv legkorábbi dokumentumai néhány 4. századból származó felirat, illetve 6. századi glosszák, míg a brit ág korai nyelvemlékei a 9. századból való glosszák, illetve néhány szövegrészlet, az irodalmi adatok pedig 1100-tól szaporodnak fel. A brit korni nyelv, mely az utóbbiak közeli rokona volt, 1800 körül halt ki, és nagyon kevés nyelvemlék maradt utána: egy 12. századi glosszárium és kevés késő középkori irodalom, a gael csoporthoz tartozó manx pedig hivatalosan 1974-től tekinthető kihaltnak (HUTTERER 1986: 31–32, LOCKWOOD 1982: 44, SCHMIDT-BRANDT 1998: 41).

Az illírt a Balkán-félsziget nyugati felén, Görögországtól északra beszélték. A területet i. e. 230-tól romanizálták, de a 7. századig sporadikusan megmaradhatott az illír nyelv, majd a szláv betörések nyomán teljesen kipusztult. Az illír nyelvet — az illír származásúnak tartott hely-, illetve vízneveken kívül — csupán néhány glosszából ismerjük. Földrajzi fekvése miatt az albánt szokás az ókori illír továbbélésének tekinteni, de az albán lexikális megfeleléseket mutat a trákkal is. Az albánnal való azonosítás azért is problémás, mert ezt már csak modernebb formájában ismerjük: első nyelvemléke a 15. századból származik. Az albán hangállománya és grammatikai szerkezete is egyedülálló, szókincse pedig nagymértékben romanizálódott (HUTTERER 1986: 30, LOCKWOOD 1982: 39).

Ezekből a rövid jellemzésekből jól látszik, hogy mind a kelta, mind az illír nyelvek tanulmányozásához nagyon kevés írott forrás áll, állt rendelkezésre: magukról az „ősnyelvekről” egyáltalán nincs adatunk, továbbélő leágazásaikhoz pedig részben szegényes, részben kései forrásokat találunk, ráadásul ezek a későbbi, mai nyelvek számos erőteljes idegen nyelvi hatás következtében sokat veszíthettek egykori karakterükből. Mindezek miatt a kelta és az illír nyelv vizsgálatában kiemelkedő szerepe van hely-, azon belül is a vízneveknek. Épp ez okozza viszont a 20. század első felének etimológiai kutatásában kialakult kelta, majd illír hullámokat: a körkörös érveléshez hasonló módszertani probléma jön létre azáltal, hogy ezeknek a nyelveknek mind a szókincséről, mind a morfológiai elemkészletéről és szabályrendszeréről meglehetősen kevés és csak kikövetkeztetett információ állt a kutatók rendelkezésére, ez alapján a bizonytalan tudás alapján kötöttek a nyelvekhez (értelemszerűen bizonytalan etimológiájú) neveket, egy idő után gyakorlatilag határtalanná bővítve előbb a kelta, majd az illír szókincset és képzőrendszert, ami pedig lehetővé tette az újabb, addig ismeretlen eredetűnek tartott nevek idevonását is.

3. Az illírprobléma feloldására egymástól függetlenül és szinte egy időben dolgozta ki egy lengyel és egy német kutató lényegében ugyanazt az elméletet: eszerint a legrégebbi vízneveket akkor fejthetjük meg helyesen, ha nem próbáljuk őket mindenáron egyes nyelvekhez (keltához, illírhez, venéhez) kötni, hanem megelégszünk azzal, hogy egy közelebről meg nem határozható nyelvcsaláddhoz, az ún. óeurópaihoz soroljuk őket (ROZWADOWSKI 1948, KRAHE 1949/1950–1957, 1964). ROZWADOWSKI elképzelése a nemzetközi szakirodalomban nem igazán váltott ki nagyobb visszhangot, KRAHE elmélete viszont megjelenése után évtizedekkel is heves vitákat gerjesztett, így a következőkben az ő elméletét ismertetem.

HANS KRAHE már a 2. világháború előtt is kutatta a kapcsolatokat Európa legrégebbi víznevei között, ennek eredményeit az 50-es évek első felében publikálta a *Beiträge zur Namenforschung* hasábjain az *Alteuropäische Flußnamen* (Óeurópai folyóvíznevek) című cikksorozatban (1949/1950–1957). Ezzel párhuzamosan hozta létre Németország vízneveinek archívumát, melynek anyagát az 1962-től induló *Hydronymia Germania* című sorozatban tette közzé.

Számos tanulmány után eredményeit *Unsere ältesten Flußnamen* (Legrégbbi folyóvízneveink) címmel összegezte (1964). A kötetet egy háromrészes kézikönyvszerű munka alapjának szánta, melybe az általa óeurópainak nevezett víznévkincsről gyűjtötte volna össze az elképzeléseit, tervét azonban már nem tudta megvalósítani. (A tervezett kötetek témája: 1. valamennyi ismert óeurópai víznév katalógusa, 2. e nevek etimológiája, 3. az óeurópai nevek morfológiája; i. m. 5.)

KRAHE elmélete szerint azt a „legalsó” víznévréteget, melynek elemei sem a németből, sem a germánból nem magyarázhatók, egy sor különleges jegy mellett

leginkább az jellemzi, hogy Európa más, meglepően kiterjedt területeinek legrégebbi vízneveivel szókincsében és morfológiai alakjában nagy hasonlóságot mutat, azaz az ide sorolt nevek az önálló nyelvekre jellemző fejlődési jegyek elvonása után közös kiinduló formára vezethetők vissza (1964: 15, 1949/1950: 247).

KRAHE ezt a névréteget óeurópai víznévrendszernek (alteuropäische Hydronymie) nevezte el, a legfontosabb tulajdonságait pedig öt pontban összegezte: 1. Ez a víznévréteg szókincsében és formai eszközeiben indoeurópai eredetű, de nem öleli fel a teljes indoeurópai nyelvterületet, csak annak egy jól körülhatárolható részét. A nyugati indoeurópai térség önálló nyelveinek kialakulását megelőző korszakban keletkezett. 2. Földrajzilag egyrészt Skandináviától Alsó-Itáliáig, másrészt Nyugat-Európától (a Brit-szigeteket is beleértve) a Baltikumig terjedt. A három földközi-tengeri félsziget közül Itália a leginkább érintett, a Balkán-félsziget pedig a legkevésbé. 3. Az Alpoktól északra ez a névkincs alkotja a legrégebbi elérhető nyelvi anyagot, Dél-Franciaországban és a földközi-tengeri országokban viszont másodlagos, egy korábban keletkezett rétegre épült rá. 4. Ennek a víznévrendszernek a térségéből olyan önálló indoeurópai nyelvek származnak, mint a germán, a kelta, illír, itáliai, balti nyelvek, a szláv viszont csak „kevésbé érintett” (KRAHE elméletének követői ezt később cáfolták, mert a későbbi szláv nyelvterületek is bőséges példaanyagot szolgáltatnak, vö. pl. UDOLPH 1990). 5. Ez névállomány nagyon régi: az i. e. 2. évezred első felében már bizonyára kialakult (KRAHE 1964: 32–33).

Az óeurópai víznévrendszerbe tartozó nevek közös nyelvi jellemzője, hogy alapjuk minden esetben indoeurópai gyök,¹ jelentését tekintve pedig 1. általában ún. „Wasserwort”, azaz vizet jelentő alapszó, például ’(folyó)víz, forrás, patak, folyó (ill. folyik) (fut)’: az **el-*, **ol-* ’folyik, áramlik’, víznévi származékai például a ném. *Ala*, *Olve*, ang. *Alvent (Beck)*, blg. *Lom* (< *Alma*); fr. *Elna*, ol. *Olana* stb. (KRAHE 1964: 35–38); 2. ritkábban pedig a víz tulajdonságát kifejező névszó: például az **albh-* ’fehér’, víznévi származékai többek között a ném. *Albe*, fr. *Aube* (< *Alba*), osztr. *Albana* stb. (i. m. 51–52). Szintén valamennyi ide sorolható névre jellemző a jellegzetes indoeurópai képzésmód: általános az *-ā* morfémmával történő képzés (az előző példák többsége ilyen), ritkábban és csak a déli területeken pedig az *-os* morfémmával való képzés is jellemző volt (pl. *Dravos*, *Savos*, *Maros*, *Karos*, *Taros* stb., i. m. 62). A gyökök e jellegzetes, csak a víznévkincsre jellemző, rekonstruált indoeurópai képzőkkel, képzőbokokkal víznevek szabályos sorait hozták létre.

¹ A gyökök vagy gyökszók (a német terminológiában *Wurzel*, az angolban *root*) az indoeurópai szókincs két csoportja közül a nagyobbikat alkotják: olyan szavak tartoznak ide, amelyek minden indoeurópai nyelvben kimutathatók, és amelyek az egyes nyelvekben különböző alakú és jelentésű szavakat, ezáltal egész szóbokrokat képeztek (vö. HUTTERER 1986: 42–43).

Az a jelenség, hogy Európa jelentős részén alapszavak (gyökök) egy meghatározott köréből meghatározott morfológiai eszközökkel létrehozott ősi víznevek nagy száma mutatható ki, KRAHE szerint aligha magyarázható azzal, hogy ezeket a neveket mindegyik egyedi nyelv maga alkotta ősi, rokon közszókból. Ezt két érveléssel támasztja alá: egyrészt az ide vonható nevek nagy többsége olyan alapszóra vezethető vissza, amely az egyes nyelvekben (már) nincs meg, ebből következtethet, hogy ezek az alakulatok a kezdetektől névként és csakis névként öröklődtek ezekbe a nyelvekbe. Másrészt ezek a víznevek olyan morfológiai rendszert mutatnak, amelynek a közszavak körében nincs párhuzama, ezért valószínűtlen, hogy az az önálló nyelvekben egymástól függetlenül ugyanúgy alakult volna ki (1964: 77).

KRAHE az elméletéhez a névkutatás mellett az indogermanisztikában is fontos szerepet tulajdonít: úgy véli, hogy a teljes víznévrendszer meggyőző egységességéből arra következtethetünk, hogy az érintett nyelvcsaládok (amelyek egykori területén ezek a víznevek kimutathatók, tehát a germán, kelta, illír, itáliai, venét, balti nyelvek) az összindoeurópai rendszerben a korai időkben valamikor egy szorosabban összetartozó komplexumot alkottak, és így a többi indoeurópai nyelvvel némiképp szemben álltak (1964: 78, az „óeurópai nyelvcsoporthoz” elméletéhez vö. még KRAHE 1957). KRAHE szerint az általa feltárt névrendszer egy olyan prehistorikus fejlődési fok bizonyítéka, amelyik egyrészt a kikövetkeztetett közös indoeurópai alapnyelv, másrészt a történetileg adatolt nyugati önálló nyelvek között létezhetett. Ez az i. e. 2. évezredre datált nyelv természetesen nem volt egységes, még nem volt „kész”, sok dialektusa lehetett, sok átmenettel (1964: 84–85).

4. KRAHE óeurópai víznévrendszer-elmélete megjelenésétől kezdve élénk viták középpontjába került. Kritikusaiknak egy része az óeurópai körhöz sorolt víznevek eredeztetését bírálta, azoknak továbbra is egyes nyelvekhez (vagy szűkebb nyelvcsaládokhoz, főként szlávhoz, germánhoz) köthető magyarázatokat próbált adni, vagy épp ellenkezőleg: feltételezték, hogy KRAHE „óeurópai” rétege alatt egy jóval régebbi, preindoeurópai állomány lehet, ami azt jelenti, hogy a KRAHE által idesorolt nevek egy része is preindoeurópai eredetre megy vissza. Mások az indogermanisztika oldaláról, hangtörténeti problémák (az ún. aquális *a* kérdésének megoldatlansága okán) támadták az elképzelést (SCHERER 1963). Az elméleti alapokat bírálva fogalmazott meg éles kritikát KRONASSER: ő úgy látta, hogy KRAHE a régebbi pánillír teóriát cserélte le óeurópaira, vagyis „egy alig ismerttet egy egyáltalán nem ismertre”; KRAHE elmélete tehát szerinte nem más, mint „menekülés a teljesen ellenőrizhetetlenbe, mégpedig úgy, hogy közben megtartja az illír magyarázatok módszerét, ami eddig sem vált be” (1962: 6).

1986-ban Uppsalában főleg kelet-német és észak-európai kutatók részvételével szimpóziumot tartottak, melynek előadásaiban a fő tematikai súlypont a

KRAHE-elmélet cáfolata volt. Az előadásokból tanulmánykötetet szerkesztettek (ANDERSSON 1986), erre az óeurópai teória képviselői több fórumon válaszoltak, bemutatva az elmélet helyességét igazolni kívánó vizsgálatok eredményeit.

A kritikák mellett tehát számos olyan munka is készült a krahei elmélet megjelenését követő bő fél évszázadban, amelyek inkább a teória helyességét igazolták. Kiemelendő ezek közül KRAHE egyik legfőbb kritikusanak, GEORGIEVnek az egyik tanulmánya, amelyben épp azt bizonyította be, hogy Európa leghosszabb folyóinak nevei valamennyien vizet jelentő indoeurópai szóra vezethetők vissza (1966).

KISS LAJOS tudósításából tudjuk, hogy az óeurópai víznévrendszerről alkotott elmélet a megjelenését követő évek nemzetközi névtani kongresszusain is központi témát szolgáltatott: GEORGIEV az említett bírálata az 1963-as amszterdami kongresszuson mutatta be, majd az 1966-os londoni konferencián is „ismét szenvedélyes viták pergőtüzébe került HANS KRAHE [...] óeurópai elmélete” (KISS 1970: 25), de a következő évtizedekben is folyamatosan jelentek meg a teória igazát bizonyítani kívánó vagy azt épp cáfolni igyekvő írások. Ezek keretei egy idő után nemcsak a névkutatás, de a nyelvészet határain is túlnyúltak: a régészet oldaláról például fontos támogatást kapott az elmélet annak hangsúlyozásával, hogy az égetett kerámia kultúrájának területe földrajzilag épp azt a területet fedi le, amelyet KRAHE az óeurópai csoport nyelvterületeként jelölt meg (SCHMITT-BRANDT 1998: 306–307).

KRAHE elképzeléseit némiképp módosítva WOLFGANG P. SCHMID vitte tovább. KRAHÉval szemben SCHMID úgy vélte, hogy „az óeurópai víznévrendszerhez feltételezett alapnyelv [...] nem más, mint maga az indoeurópai” (1968: 111). Bírálata szerint az, amit KRAHE felfedezett, lényegében egy történetileg önmagában is tagolt, indogermán származású óeurópai víznévrendszer; az azonban, hogy létezhetett volna egy óeurópai köztes fok, amely főként a nyugati indoeurópai nyelveket foglalta volna magába, SCHMID szerint nem bizonyítható.²

SCHMID a későbbiekben egy hat kritériumból álló rendszert dolgozott ki annak eldöntésére, hogy egy víznév az óeurópai névrendszerhez tartozik-e, ezek a következők: 1. a vizsgált víznév önálló nyelvből nem magyarázható; 2. a névben felismerhető egy ún. K_1eHK_2 struktúrájú, ’víz, folyik stb.’ jelentésű lexéma; 3. régi (ókori) névképzés; 4. az egyes névformák beilleszkedtek az önálló nyelvekbe; 5. az egyes nevek közötti megfelelésekből egy névtáj (Namenlandschaft)

² Az *óeurópai* terminus használatában ez a kettősség a későbbiekben is megmarad: SCHMIDhez hasonlóan csak a víznévkincre értelmek általában a névkutatók, UDOLPH például a KRAHE-elmélet ismertetésében is ebben a jelentésben használja (1990: 48), az indogermanisztikában azonban továbbra is érvényben van a kikövetkeztetett köztes alapnyelvre vonatkozó jelentése, SCHMITT-BRANDT a Bevezetés az indogermanisztikába (Einführung in die Indogermanistik) című tankönyvében például így használja (1998: 306–307), és — hogy egy ritka magyar szakirodalmi példát is említsünk — így szerepel HUTTERER germánokat bemutató munkájában is (1986: 46).

rajzolódi ki; 6. a lexémák és a szuffixumok az indoeurópai gyökökből és szóképzési szabályokból magyarázhatók (1973: 189).

SCHMID (és ezáltal KRAHE) követői közül mindenképp megemlítendő még JÜRGEN UDOLPH, aki számos tanulmányban kutatta főként a német, illetve a szláv nyelvterület óeurópainak ítéhető folyóvízneveit. A mai Lengyelország területének óeurópai rétegét önálló monográfiában dolgozta fel. A kötet konklúziója az, hogy a szerző vizsgálatai rácafoltak a krahei és schmidi koncepció kritikáira (1990: 331), az eredmények szerint ugyanis nincs olyan terület Európában, amelyen ne lenne felfedezhető az önálló nyelvek előtti szubsztrátum (i. m. 332). Magyar szempontból is fontos megállapítás az, hogy az észak-adriai területek (melybe a Kárpát-medencét is beleérti) UDOLPH víznévvizsgálatai alapján névtani-nyelvtörténeti szempontból tipikus köztes helyzetet mutatnak, egyfajta hidat képeznek egyrészt a Balkán és Itália, másrészt Lengyelország és a Baltikum között (i. m. 337).

5. Ami a magyar névkutatást illeti, nálunk az óeurópai víznévrendszerről alkotott elmélet nemhogy követőre, még visszhangra sem igen talált. Egyedül KISS LAJOS ismertette több fórumon is (1969: 168, 1970: 25), illetve hivatkozik saját kutatásai kapcsán is KRAHE teóriájára, mikor egy-egy terület eredetbeli névrégeit mutatja be: így például Pannónia helyneveinek kontinuitásáról szólva az „ősi indoeurópai, (óeurópai) víznevek” között tárgyalja a *Duna*, *Dráva*, *Marcal*, *Rába*, *Savaria*, *Zala*, *Pelso* 'Balaton', *Ikva*, *Kerka*, *Lajta*, *Lapincs* és *Maros* neveket (1997a: 188–190). Legtöbb munkájában azonban KISS LAJOS is megelégszik azszal, hogy ennek a névcsoportnak az elemei „ősiek, még a római kor előtti időkből származnak”, így jár el például Erdély hely-, illetve vízneveit tárgyalva a *Tisza*, *Szamos*, *Körös*, *Maros*, *Temes*, *Duna* stb. nevének elemzésekor (1992: 91, 1997b: 199–201). A Felvidék vízneveinek tárgyalásakor az ókorból adatolható *Garam*, *Kiszuca*, *Morva* vízneveket ősi indoeurópai eredetűnek, a középkorból adatolt *Árva*, *Blava*, *Bódva*, *Dudvág*, *Hernád*, *Nyitra*, *Tarca*, *Vág* folyóneveket pedig preszlávnak mondja (1994: 2–6, ugyanígy: 1996a: 966, 1996b: 440–441). Szintén nem használja az „óeurópai” terminust a FNESz.-ben, bár annak irodalomjegyzékéből kiténik, hogy az ősi eredetű víznevek szócikkeinek kialakításakor épített KRAHE monográfiájára is.

Tudomásom szerint a magyar névtani irodalomban még MÁDY ZOLTÁN követte az óeurópai elméletet egyes víznevek (*Visó*, *Iza*, *Mára*) megfejtésében (1962), jómagam pedig a Sajó, valamint az Ipoly és a Garam vízgyűjtő területeinek vízneveit vizsgálva hivatkoztam KRAHE, illetve SCHMID koncepciójára (PÓCZOS 2003, 2004).

6. Írásomban a legrégebbi víznévréteg európai kutatástörténetének egy szelétét igyekeztem összefoglalni, a középpontba állítva az ősi víznevek keletkezésének egy olyan lehetséges magyarázatát, amelyet egy a magyar tudományos

vizsgálatokban kevésbé ismert, de legalábbis kevésbé hivatkozott elmélet képvisel.

A krahei, illetve schmidi koncepció rövid bemutatása során nem kívántam állást foglalni az elképzelés helyességét, elfogadhatóságát illetően, csupán jeleztem, hogy az elmúlt évtizedekben — az elméletet magát övező parázs viták mellett — számos tudományos igényű munka született a régi víznevek vizsgálata terén mind az óeurópai elméletet felhasználva, mind pedig annak kritikájaként.

Az elmélet — úgy tűnik — több problémát vet fel, mint amennyit megold. Alapvető nyelvtörténeti módszertani kérdés az, hogy van-e mai tudományos mércével elfogadható eszközünk, módszerünk az írott források korát akár évezredekkel megelőző időszakok nyelvtörténeti folyamatainak vizsgálatára. Szintén az ősi nevek kutatásának alapjait érintő kérdés az is, hogy az európai víznevek alaki hasonlóságát (azaz néhány gyakori fonémakapcsolatot) látva elfogadjuk-e, elfogadhatjuk-e, hogy ezek mögött valóban régi rendszerszerű nyelvi kapcsolatok állnak.

A víznevek vizsgálatának egyik alaptétele a nagy vizek neveinek nyelvek közötti átöröklődése, KISS LAJOS maga is gyakran hivatkozott erre a tézisre. Kérdés viszont, hogy mennyire érinti az ősi formák fennmaradása a kisebb vizek neveit, KRAHE, SCHMID, UDOLPH és a körülöttük kialakult iskolák képviselői ugyanis nem ritkán egészen rövid, néhány kilométeres vízfolyásokat is bevonnak az óeurópai névanyagba. Ez a probléma szintén messzire, a kontinuitás ügyének területére vezet, amely nem csupán nyelvi-nyelvtörténeti, hanem népességtörténeti vizsgálatokat is igényel.

Talán ebből a néhány kérdésből is kitűnik, hogy nem véletlen a sok vita az óeurópai víznevek elmélete körül, és az is valószínű, hogy ezekre a kérdésekre nem a közeljövőben fogunk választ kapni, mint ahogyan valószínűleg nem a köz-eljövőben derül ki az sem, hogy igaza volt-e HANS KRAHÉnak az ősi víznevek rétegét illetően.

Irodalom

ANDERSSON, THORSTEN szerk. 1988. *Probleme der Namenbildung. Rekonstruktion von Eigennamen und der ihnen zugrundeliegenden Appellative. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala. 1.–4. September 1986.* Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica. Arkiv för germansk namnforskning. 18. Uppsala.

FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.

GEORGIEV, VLADIMIR 1966. Die europäische Makrohydronymie und die Frage nach der Urheimat der Indoeuropäer. In: Dirk Peter BLOK szerk., *Proceedings of the Eighth International Congress of Onomastic Sciences.* The Hague–Paris, Mouton & Co. 188–195.

- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2004. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi hátteréről. *Helynévtörténeti tanulmányok 1*: 9–61.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései*. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Debrecen.
- HUTTERER MIKLÓS 1986. *A germán nyelvek*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- KISS LAJOS 1969. Az újabb szláv víznév kutatás. *Nyelvtudományi Közlemények 71*: 165–176.
- KISS LAJOS 1970. Az európai névtudomány fontosabb eredményei. KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia, Budapest 1969*. Nyelvtudományi Értekezések 70. Budapest, Akadémiai Kiadó. 16–26.
- KISS LAJOS 1992. Erdély a helynevek tükrében. *Magyar Nyelvőr 116*: 90–94.
- KISS LAJOS 1994. A Felvidék víznevei. *Magyar Nyelv 90*: 1–19.
- KISS LAJOS 1996a. A honfoglalás és a letelepedés a földrajzi nevek tükrében. *Magyar Tudomány 103*: 964–971.
- KISS LAJOS 1996b. A Kárpát-medence régi helynevei. *Magyar Nyelvőr 120*: 104–116.
- KISS LAJOS 1997a. Pannónia helyneveinek kontinuitása. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk. *Honfoglalás és nyelvészet. A honfoglalásról sok szemmel 3*. Budapest, Balassi Kiadó. 177–185.
- KISS LAJOS 1997b. Erdély vízneveinek rétegződése. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *Honfoglalás és nyelvészet. A honfoglalásról sok szemmel 3*. Budapest, Balassi Kiadó. 199–210.
- KNIEZSA ISTVÁN 1948. Szláv eredetű helynevek a Székelyföldön. *Magyar Nyelv 44*: 1–11, 101–105.
- KRAHE, HANS 1949/1950–1957. Alteuropäische Flussnamen. *Beiträge zur Namensforschung 1*: 24–51, 247–266; 2: 113–131, 217–237; 3: 1–18, 153–170, 225–243; 4: 37–53, 105–122, 234–243; 5: 97–114, 201–220; 6: 1–13, 105–112; 7: 1–8, 105–127; 8: 1–27.
- KRAHE, HANS 1957. Indogermanisch und Alteuropäisch. *Saeculum 8*: 1–16.
- KRAHE, HANS 1964. *Unsere ältesten Flußnamen*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- KRONASSER, HEINZ 1962. Zum Stand der Illyristik. *Linguistik Balkanique 4*: 5–23.
- LOCKWOOD, WILLIAM B. 1982. *Indogermanische Sprachwissenschaft. Eine historisch-vergleichende Untersuchung*. Tübinger Beiträge zur Linguistik 161. Tübingen, Narr.
- MÁDY ZOLTÁN 1962. Három óeurópai folyónévről. *Antik Tanulmányok 9*: 76–78.
- PÓCZOS RITA 2003. A Sajó víznévrendszerének nyelvi rétegei. *Magyar Nyelvjárások 41*: 487–496.
- PÓCZOS RITA 2004. A Garam és az Ipoly víznévrendszerének nyelvi rétegei. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1*: 105–127.

- POKORNY, JULIUS 1938. *Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrier*. Sonderdruck aus Zeitschrift für celtische Philologie 20/21. Halle.
- ROZWADOWSKI, JAN 1948. *Studia nad nazwami wód słowiańskich*. Prace Onomastyczne 1. Kraków, Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.
- SAHMATOV, ALEKSZEJ ALEKSZANDROVICS 1912. Zu den ältesten Slavisch-keltischen Beziehungen. *Archiv für slavische Philologie* 33: 51–99.
- SCHERER, ANTON 1963. Der Ursprung der „alteuropäischen“ Hydronymie. In: BATTISTI, CARLO–MASTRELLI, CARLO ALBERTO–MIGLIORINI, BRUNO szerk., *Atti e Memorie del VII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche Firenze 4–8 Aprile 1961. 1–2. Toponomastica*. Firenze. 405–417.
- SCHMID, WOLFGANG PETER 1968. *Alteuropäisch und Indogermanisch*. Mainz-Wiesbaden, Verlag der Akademie der Wissenschaften und der Literatur.
- SCHMID, WOLFGANG PETER 1973. Aura und Aurajoki. *Baltistica* 9: 189–194.
- SCHMITT-BRANDT, ROBERT 1998. *Einführung in die Indogermanistik*. Stuttgart, UTB.
- UDOLPH, JÜRGEN 1990. *Die Stellung der Gewässernamen Polens innerhalb der alteuropäischen Hydronymie*. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag.
- VASMER, MAX 1929/1971. Beiträge zur alten Geographie der Gebiete zwischen Elbe und Weichsel. In: VASMER, MAX, *Schriften zur slavischen Altertumskunde und Namenkunde*. Veröffentlichungen der Abteilung für slavische Sprachen und Literaturen des Osteuropa-Instituts an der FU Berlin 38/2. Wiesbaden, Harrassowitz. 540–547.

Theories on Old European hydronyms

The lecture presented at the award ceremony of the Lajos Kiss award is a historical summary of the European etymological study on the earliest stratum of hydronyms. Hydronyms not retraceable from existing languages were initially derived by researchers from Celtic, later on from Illyrian; still later, in the middle of the 20th century, Hans Krahe developed the theory of Old European hydronyms, according to which the names of more significant watercourses can be traced back to even earlier Indo-European antecedents, specifically, appellatives denoting watercourses and hydronymic derivative affixes, affix clusters. The theory has been intensely debated for decades, followers, however, apply it to other fields of historical linguistics and even beyond its scope. The Krahe theory has met very little interest amongst Hungarian onomasticians.

Keywords: old European hydronyms, Hans Krahe's theory